

MARGINÁLIA K IDEI POKROKU V AMERICKEJ SOCIÁLNEJ FILOZOFII A SOCIOLÓGI

TOMÁŠ VALENT, Právnická fakulta UK, Bratislava

Formovanie a tematizácia idey pokroku a teórií sociálnych zmien v USA sa v tomto storočí realizovali v snahe splniť dve základné požiadavky: odmietnuť špekulácie a metafyzické prejavy prítomné v európskej filozofii dejín a riešiť predmetnú problematiku primárne sociologicky. Americká sociálna veda sa chcela vyhnúť prijímaniu téz a predpokladov vyplývajúcich zo subjektívnych postojov, dobových tradícií a zvykov. Staršie európske koncepcie pokroku budované na pôde filozofie dejín uvažovali predovšetkým o tom, čo by mohlo byť pokrokom, a sekundárne riešili reálnu analýzu sociálnej skutočnosti; pokrok tu dominoval ako idea. Kládli sa i otázky, či je pokrok skutočne prezentovateľný v historickom pohybe, v celých ľudských dejinách, alebo len v niektorých etapách. Aký je jeho „smer“ a formy „postupu“, či sú súvislé, pretržité, cyklické, špirálovité, zákonité, alebo náhodilé. Filozofické úvahy však zvyčajne a priori vytyčovali ideály pokroku a jeho kritériá a sledovali, ktoré javy sociálnej reality sú v súlade s postulovanými ideálmi. Od osvietenských teórií sociálneho perfektibilizmu a ich kontinentálnych a ostrovných modifikácií stanovila filozofia dejín ciele, ku ktorým má spoločenský vývoj a pokrok smerovať. Rozvíjajúca sa sociológia a liberálna sociálna filozofia sa sústredili skôr na príčiny, funkcie a zmysel zmien.

Americký sociálnofilozofický a sociologický výkon nášho končiaceho sa storočia sa niesol dominantne v duchu požiadavky Johna Deweya, aby ľudia pod vplyvom filozofie uvažovali o svete tak, že budú zohľadňovať existujúci stav spôsobu života, vedy a politiky. Uvažovanie o pokroku neznamenal návraty k rekonštrukcii minulosti a jej komparáciu s dosiahnutým aktuálnym stavom, ale sústredenejšie zameranie pozornosti na perspektívne alternatívy emancipačného vývoja spoločnosti.

Americká filozofia a sociológia nemala prílišné ambície stanoviť, aký „má byť“ spoločenský pokrok, ale „aký je“ tento pokrok, odmietajúc utopické sny, eschatologické ilúzie o budúcom stave či trendy, ktoré sa vyhlásili za zákony, a pritom sú nevysvetliteľné. Povedané inak, nechcela napríklad vyvodzovať nové normy, kritériá pokroku z vedy, ale zisťovať, akými prostriedkami môže veda mapovať a kvantifikovať sociálne zmeny. Bolo by určite ilúziou domnievať sa, že normativizmus bol alebo mohol byť celkom eliminovaný a uvedené predsavzatia sociálnej vedy sa priamočiaro realizovali. Pokrok je typickou normatívnou kategóriou, hodnoty nie je možné odlúčiť od idey pokroku. Sociologické chápanie pokroku tak bolo postavené pred závažnú otázku, keďže odmietalo historický univerzalizmus a finálne chápanie progresívnosti historických procesov. Oceňovali sa, prirodzene, kolektívne zvyky, spoločenské, skupinové, stavovské a národné tradície. Všeobecne sa prijímalo, že i veda je konglomerátom hodnôt obsiahnutých v metodologic-

kých pravidiel, ale tie nie sú totožné s apriórными, metafyzicky vyvodenými a nepresvedčivo vysvetlenými hodnotami pokroku. Americká sociálna veda prvých desaťročí nášho storočia sa usilovala podať empiricky dostatočne vyvodené fakty ako hodnoty pokroku, resp. jeho základné kritériá. Zvlášť výrazne sa orientovala na dlhšie oblasti sociálneho života – sféry narastania priemyselného potenciálu, rozvoja vzdelanosti, vedy, techniky, zdravotníctva, individuálnych a spoločenských úspechov, zdokonaľovania parlamentarizmu a inštitúcií. Pre snahu o reálny pohľad na americkú spoločnosť bola teda charakteristická orientácia na zložky, ktoré fungujú vo vzájomnej interakcii a v ktorých je pokrok stopovateľný pri použití kvantifikačných metód a ukazovateľov.

V čase, keď sa v európskej filozofii idea spoločenského pokroku rozplynula v pozitivizme a silnejúcom iracionalizme, sociálno-ekonomická realita americkej spoločnosti s tézou o rovnakých možnostiach spoločenského vzostupu pre všetkých ovplyvnila pokrok ako ideu i skutočnosť. Pre Američanov je v hierarchii ideálov vysoko postavený jednotlivec a spoločenský rozvoj je nevyhnutným predpokladom a možnosťou jeho sebauplatnenia. Kritériá pokroku, skôr multifaktorové než monofaktorové, majú aj praktický význam a sprostredkovane sú vyjadrením možností stratifikačného vzostupu, principiálneho zmyslu života v Novom svete. Idea pokroku preniká do spoločenského vedomia, formuje verejnú mienku, stáva sa túžbou a heslom americkej spoločnosti a takto žije svoj „vlastný život“. Predpoklady životného vzostupu sa stali hodnotami pokroku, idea pokroku je v službách životnej praxe.

Americká sociológia medzi dvoma vojnami v teóriách spoločenského pokroku energicky presadzuje myšlienku, že rozvoj jednotlivca je najvyššou hodnotou. Joyce O. Hertzler konštatuje, že predmetom a dominantnou hodnotou je človek sám, „rozvoj ľudského ducha, slobody a sebauplatnenie, spoločensky prijateľným spôsobom“ ([1], 89). Pokrok je merateľný podmienkami osobnostného rozvoja a schopnosťou spoločnosti podriaďiť si objektívne činitele vedúce k prehlbovaniu prosperity jednotlivca. Preto aj teoretická orientácia na oblasti, kde je pokrok uskutočniteľný a ako realizovaný má výsostne praktický zámer. Spoločenský pokrok sa v tejto etape interpretuje ako výsledok podrobovania si podmienok spoločenského rozvoja a centrálnymi pojmami sociológie sa stáva záujem, spoločenská kontrola, spoločenská nadvláda, výrazne frekventované v americkej sociologickej tradícii. Progresívne sociálne zmeny sa teda interpretovali ako rastúca sociálna kontrola, racionálnejšie ovládanie ľudských individuálnych záujmov. Išlo tu o „nové spôsoby kooperácie“, ako uvádza Charles Ellwood, „ktoré lepšie a plnšie zosúladia záujmy indivíduí a redukovujú konflikty medzi nimi. Nové poznatky o ľudskej podstate ... to všetko sa pokladá za príznaky pokroku, pretože to znamená vzrastajúcu kontrolu človeka nad sebou samým a nad spoločenskými vzťahmi“ ([2], 440). Spoločenské vedy boli pre Američanov výrazom služby pre praktický život. Sociológia sa vracia ku Comtovmu projektu presunutia idey pokroku z oblasti metafyziky na jej vlastné pole. Nie náhodou tvrdí i dnes Richard Rorty, že americký pragmatizmus je politický i sociálny „skrznaskrz“.

Ak sme vyššie uviedli základné princípy prístupu americkej sociálnej vedy k sociálnej skutočnosti, musíme konštatovať, že vytýčené metodologické kritériá sa nevyvodzovali vždy induktívne. Nereflektovali v tom čase ani gnozeologické ťažkosti, na ktoré aj

v súčasnosti naráža riešenie našej problematiky. Ťažisko problému pokroku ako idey, sociálnej skutočnosti, ako aj problému jeho kritérií ostalo v rovine hodnotenia a induktívne vyvodzovanie faktov zo sociálnej empirie nebolo vždy dôsledné. Prelínala sa tu skutočnosť s ideálmi a opis s normou. Hodnotiace sudy obsahujú presvedčivo ideu sociálnosti, ale v rovine kritériálnej akcentujú predovšetkým blaho individua. Arthur J. Todd to výstižne vyjadril: „Pokrok je natoľko ľudským pojmom, že ho každý chápe ináč. Týka sa skôr obrazu života než exaktných vied“ ([3], 92). Teória bola determinovaná národnou skúsenosťou, technickým a pragmatickým spôsobom myslenia, ktoré boli vzdialené myšlienke striktného sociálneho determinizmu, geografického environmentalizmu či fatalizmu. Reflektovala a zrozumiteľne artikulovala problémy modernej americkej spoločnosti. Paul Feyerabend vraví, že „svet ... možno znovu zmeniť, ak jeho obyvatelia budú mať dosť odhodlania, inteligencie a srdce podniknúť potrebné kroky“ ([4], 185). Idea pokroku, oslobodená od dogmatizmu, sa chápala skôr ako uskutočnenie myšlienky prijatej za hodnotu a pritom bola len podmienené zväzovaná nedlými vlastnými americkými tradíciami. Každý „výtvor“ spoločenskej skutočnosti sa chápal účelovo a uvažovalo sa o jeho sociálnej funkcii a praktickom rozmere s domýšľaním dôsledkov.

Časovo paralelne dochádza k formovaniu nových sociologických iniciatív a k zmenám v kategoriálnom aparáte a optike sociológie. Spolu so skepsou voči evolucionizmu, najmä „spencerovskému“, sa zvyšovala nedôvera voči zjednodušujúcim zobrazeniam vývojových modelov štádií a k ich hodnoteniu v duchu teórií pokroku rôznej proveniencie. Dynamický nástup sociologických riešení tendujúcich k empirizmu, programový odklon od historizmu a duchovno-historickej perspektívy znamenal aj nekrológ pre teoretický záujem o ideu pokroku ako sociálnofilozofický problém, o sociologickom prístupe ani nehovoriac. Na perifériu záujmu bol odsunutý celý rad kategórií, ktorými sa dovtedy tradične opisovali spoločenské vývojové tendencie a premeny (evolúcia, transformácia, cirkulácia), a medzi nimi i kategória pokroku. Sprostredkovane zaznamenávame návrat k nej až koncom päťdesiatych a v šesťdesiatych rokoch v štádiálnych modeloch neoevolucionistických koncepcií spoločenského rastu, ktoré ju čiastočne revitalizujú v súvislosti s hodnotením procesov vedeckotechnického rozvoja a zmien (W. W. Rostow, D. Bell, E. Morison, Rímsky klub, atď.).

Z metodologického hľadiska možno takmer neprehľadné množstvo príspevkov k problému sociálnej zmeny kvalifikovať ako všeobecné orientácie, schémy či metateórie, explicitne vyjadrené predstavy o sociálnej realite, i keď sa vžil pojem „teória sociálnej zmeny“. Podstatné je však ich využitie a plodnosť. Potvrdilo sa, že pri hľadaní faktorov, príčin zmeny, pri rozlišovaní medzi exogénnymi a endogénnymi zmenami boli monofaktorové teórie a kritériá (technické objavy, rast vzdelanosti, zmeny v národohospodárskej sfére) nahradené multifaktorovými alternatívami. Podobný prístup zaznamenávame nielen pri hľadaní faktorov zmeny, ale i pri hodnotení sociálnych zmien. Alvin Toffler dôvodí, že ich už „nemožno merať z hľadiska technológie alebo materiálnej životnej úrovne – teda spoločnosť, ktorá je morálne, esteticky, politicky alebo environmentálne degradovaná, nie je pokroková bez ohľadu na jej bohatstvo, alebo dômyselnú technológiu“ ([5], 454).

Americká sociálna filozofia a sociológia nikdy netendovali k teoretickému vystihovaniu „univerzálnych zákonitostí“ historických procesov, orientovali sa najmä na objas-

nenie celospoločenskej stability a zmeny, ako systému ekonomických, politických, právnych a kultúrnych determinánt. Za svoje poslanie považovali skúmanie príčin, podmienok, foriem priebehu a dôsledkov sociálnych zmien. Ich filozofické hodnotenie a sociologické vyhodnocovanie je predpokladom pre objektívne sociálne prognózovanie.

Mnohé vedecké práce, výskumné úlohy a správy končia v súčasnosti zvyčajne kapitolou o sociálnej zmene. Kapitolou o pokroku budú môcť zrejme končiť až vtedy, keď sociálne procesy stratia svoju pretrvávajúcu živelnosť a čoraz väčšími sa budú podriaďovať vlastnému ľudskému určovaniu. To však už bude jeden z centrálnych sociálnovedných problémov budúceho storočia.

LITERATÚRA

- [1] HERTZLER, J. O.: Social Progress. A Teoretical Survey and Analysis. New York 1928.
- [2] ELLWOOD, CH. A.: The Educational Theory of Social Progress. New York 1920.
- [3] TODD, A. J.: Theories of Social Progress. New York 1926.
- [4] FEYERABEND, P.: Realizmus a historizmus poznania. In: Za zrkadlom moderny. Bratislava 1991.
- [5] TOFFLER, A.: Tretia vlna. Bratislava 1985.

Doc. PhDr. Tomáš VALENT, CSc.

Právnická fakulta UK

Šafárikovo námestie č. 6

818 06 Bratislava

SR